

A „NYITOTTSÁG TRADÍCIÓJA”

Az északi frízek identitása és nyelvi helyzete

**Azt sohasem fogjuk
már elérni, hogy teljes
falvak frízül
beszéljenek (...)**

**De hogy az iskolában
bizonyos tárgyakat fríz
nyelven oktassanak,
hogy a rádióban a saját
nyelvünket hallhassuk,
ezeket meg kell őrizni.**

A frízek a történelmi források által legkorábban említett germán törzsek közé tartoznak, akik több mint kétezer éve jelen vannak a Watt-tenger térségében. A svéd nyelvész Nils Århammarein becslései alapján napjainkban még néhány ezren beszélhetik az északi fríz dialektusokat Schleswig-Holstein tartományban, többnyire idős emberek. Az északi frízek mindig is határvidéken éltek, ahol a német és dán hatalmi törekvések találkozottak, önálló identitásuk fennmaradását egyik államhatalom sem tűrte vagy támogatta. A frízek történetéről és jelenlegi helyzetéről Thomas Steensen történészprofesszorral beszélgettünk.

Észak-Frízföld „a dialektusok hazája”. Alig található Európában még egy ilyen kis területű régió, ahol ennyi különböző nyelvet és dialektust beszélnek. De ennél jóval többet kell értük tenni.

– *A mi tájainkon meglehetősen keveset hallani erről a különös népről, a frízekről, akik élete a tenger sós levegőjétől és a lápvidéktől elválaszthatatlan. Ha ki kellene emelni néhány sorsfordító eseményt a frízek történelméből, amelyek hatással voltak későbbi életükre, melyek lennének azok?*

– A frízek életére nézve egyik döntő fontosságú körülmény az Északi-tengerhez való közelségük. Ha itt fönny járja a vidéket, rengeteg tengerparti területet lát, melyeket gátak védenek. Valaha ez egy rendkívül termékeny föld volt, amelyet jómódú parasztok laktak. A régió nagy előnyét jelentette, hogy az Északi-tenger

mentén fekszik. A kivételes földrajzi elhelyezkedés azonban nemcsak előnyt, de veszélyt is hordozott magában. A legfontosabb történelmi események kétségkívül az árvizek voltak. A tengeri áradásokban emberek ezrei veszttek oda. A két legjelentősebb árvíz az 1362-es, és az 1634-es katasztrófa volt. Hogy az 1362-es természeti csapásban hányan vesztették életüket, nem tudjuk, de a becslések szerint több tízezer emberről van szó. Az 1634-es tengeri árvíz egyedül Észak-Frízföldön egy ilyen kis térségben (Kolozs megye területének a harmada – megj. a szerzőtől) tízezer ember halálát okozta. Azt gondolom, hogy ezek a természeti tragédiák a fríz mentalitásra is rányomták a bélyegüket. A tenger közelsége miatt ezek az emberek a fenyegetettség állandó tudatával éltek együtt. A frízek Föhr, Amrum és Sylt szigetéről többnyire Hollandiába hajóztak, majd onnan bálnavadászatra tovább az Északi- és Jeges-tenger vizein. A tengeri kereskedelemben ugyancsak jelentős szerepet játszottak. Azt gondolom, hogy nincs még egy ilyen kis nép a világon, amelyik ennyi hajóskapitányt nevelt volna ki, mint a frízek. Ez egy igen sajátos szelete a fríz történelemnek. A tengeri hajózás jelentősége majd csak a 19. században szorult vissza, s egyre inkább az idegenforgalom vette át a helyét, ami szintén szorosan összefüggött a régió földrajzi adottságaival. Ekkortól egyre többen keresték a kikapcsolódást, s a gazdaság húzóágazata már nem a mezőgazdaság és a tengeri hajózás, hanem a turizmus volt. Ha az ember ma Föhr szigetére látogat, érezheti, milyen erősen rányomta a bélyegét a mindennapokra. A turizmus előretörése nyilvánvaló előnyökkel, de annál szembeötlőbb hátrányokkal járt együtt.

– *A könyvben a tömegturizmus által leginkább érintett fríz sziget, Sylt alapján úgy fogalmaz, hogy megindult egyfajta „sylviesedés”, a turisztikailag frekvenciált helyek egyre inkább luxusnegyedekké válnak. Egy újságcikket idézve a következőképpen ír: „...de hová lettek a fríz házak lakói? A sylti frízek kihálnak, mert a helybeliek nem tudják többé megengedni maguknak, hogy a saját szigetükön maradhassanak.” A jelenség elgondolkodtató, hogy maga a jólét is képes egy kultúrát felszámolni.*

– Igen, a folyamat főképp Sylt szigetén öltött drámai méreteket, de Amrum és Föhr szigeteken is hasonló tendenciák bontakoztak ki. Hamburgiak, berliniek és az ország minden tájáról érkezők vásárolnak itt maguknak házat, ami az ingatlanárakat elképesztő magasságokba tornáztta. Mára presztízstényezővé vált, hogy valakinek háza legyen Sylt szigetén, az emberek sok millió eurót kifizetnek egy ilyen ingatlanért. Egyrészt számos fríz lakos nem tud ellenállni annak, hogy ilyen magas összegű ajánlatokat visszautasítson. De mondjuk ki végre azt is, hogy öröklés esetén, ha az örökösök közül az egyik a szigeten is maradna, az elszabadult ingatlanárak miatt gyakran nem tudja kifizetni a testvéreket, s végül kiszorulnak a saját szigetükről. Még ha a testvéreket ki is tudják fizetni, előbb-utóbb ők is arra kényszerülnek, hogy ingatlanukat pénzzé tegyék. Mindez oda vezetett, hogy mára számos szigetlakó a kontinentális Frízföldön kényszerült letelepedni. A vasúti összeköttetéssel rendelkező, szomszédos Klanxbüll vagy a környékbeli Niebüll településekre húzódtak, reggelente innen ingáznak munkába saját szigetükre, majd esténként visszatérnek. Ezek az idegenforgalom szélsőséges következményei, amelyek az elképesztő drágulással függnek össze.

Az Amrum és Föhr szigeteken élők ugyancsak egyfajta „sylviesedéstől” tartanak, hogy rájuk is ugyanez a sors vár. A turizmus által valóban sok fríz tehetőség vált, azonban a drámai következmény, hogy a házak jelentős része már nem a szigetlakók, hanem az idegenek tulajdonában van. Néhány fríz faluban a há-

zakat már csak az év bizonyos időszakában lakják, ezek közé tartozik például Sylt szigetén Keitum vagy Föhr szigetén Nieblum. A hideg beálltával, november-től a tulajdonosok már nem jönnek ezekre a településekre. A lakatlan házak sötétbe burkolóznak, ami a falvak közösségi életére is rendkívül negatív kihatással van. A komoly hagyományokkal rendelkező s országszerte elterjedt önkéntes tűzoltóságot sem tudják megszervezni többé, nincs elég ember rá.

– *A fríz dialektusok egymástól igencsak eltérő utat jártak be, különösen az északi fríz esetén, Nordstrandtól egészen a Föhr sziget nyugati partjáig. Kérem, válaszoljon fel két esetet, milyen okok vezettek az egyiknél a nyelvjárás megmaradásához, míg a másiknál annak kihalásához?*

– Az északi fríz valóban erősen töredezett, hajdanán több mint tíz, egymástól erősen különböző változatát beszélték. A két nyelvjárás csoportba a szárazföldi és a szigeti dialektusokat sorolják, amelyek közt meglehetősen nagy a távolság. A nyelvi eltérés a különböző idejű letelepedéssel függ össze. A szigetekre Krisztus után 700 körül vándoroltak be, míg a szárazföldre 300 évvel később. A két nyelvjárás csoport között csak gyér kapcsolat állt fenn, így egymástól meglehetősen szétfejlődtek. Emellett még ott van a hollandiai nyugati fríz nyelvjárás. Ez tekinthető a frízek tulajdonképpeni őshazájának, innen történtek a kirajzások. Ahol az északi fríz nyelvjárás még a leginkább megmaradt, az Föhr sziget, azonban nem olyan turisztikailag frekventált részein mint Wyk vagy Nieblum, hanem kizárólag a nyugati partján, ahol fríz falvak egyáltalán még fellelhetők.

– *Hogyan konzerválódott a nyelv egy ilyen kis sziget egyik felén, s számolódott fel a másikon?*

– Föhr sziget lakosságára erősen jellemző volt a tengeri hajózás, s ezek a tengerészek családjukkal a nyugati parton laktak. A tengerészek alkották a sziget legfelsőbb társadalmi rétegét, akik meg is őrizték a fríz nyelvet. Ha a felső társadalmi rétegek, amelyek a nyelvhasználatot is megszabják, jobbnak találják, hogy németül beszéljenek, akkor az alsóbb rétegek is átveszik azt. A hajóskapitányok azonban nem így tettek, ezért a fríz nyelvnek egy magas presztízse maradt. A nyugati parton lévő falvakat az idegenforgalom is kevésbé érintette. A turizmus egyértelműen hozzájárult ahhoz, hogy a fríz nyelv perifériára szorult, hisz számos látogató idővel le is telepedett a szigeten. Egyes frízek pedig úgy vélték, ők kell alkalmazkodjanak az idegenekhez, majd ők is németül kezdtek el beszélni. A Föhr sziget nyugati partja ugyanakkor egy máig érvényes példa a fríz nyelv túlélésére. A nyelvet beszélők száma nemhogy csökken, hanem némileg nő is. A Föhr szigeten a lokális identitás még erősen kötődik a nyelvhez, ami a frízek esetén már inkább kivételes. Ez azt jelenti, hogy aki feringnek vallja magát, az beszélő is a fering nyelvjárást.

Ha egy ellenpéldát veszünk, ahol a fríz nyelv erősen visszaszorult, Sylt szigetet említhetjük. Jó száz évvel ezelőtt minden egyes szigetlakó frízül beszélt, ez mára egy töredék, a lakosság 2-3%-a. A fríz nyelv gyakorlatilag egy ökológiai fülkét képez, amit csaknem teljesen kiszorítottak, Westerlandban, a sziget központi részében szinte már nem is laknak frízek. A lokális identitás és a nyelvhasználat itt már egyértelműen elválik egymástól, a Sylt szigeten hajdanán használt sörling nyelvjárás az idegenforgalom hatására kiveszni látszik. Ha a kontinentális Észak-Frízföldre tekintünk, szintén nem látni sok esélyt a nyelv túlélésére. A városokban az alnémet dialektust és az irodalmi németet beszélik, Niebüll kisvárosban még valamivel többen a frízt, de ott is visszaszorulóban van.

– *Ha nem tévedek, az Ön anyanyelve az északi fríz. Kérem, mutassa be az anyanyelve helyzetét a személyes élettapasztalatain keresztül.*

– Nem, a valamikori dédnagyanym anyanyelve volt fríz. Jómagam Breedsteed (Bredstedt/Bräist) városban nőttem fel, a városokban gyakran már az alnémet dialektus vált köznyelvvé. A szüleink azonban ay irodalmi németet használták otthon, hogy a gyermekeiknek jobb esélyük legyen az iskolában. Akkoriban úgy gondolták, ha a gyermek fríz vagy alnémet dialektust beszél, az oktatásban hátrányt fog szenvedni. Hogy ez előnyt is jelenthet, azt majd csak jóval később fedezték fel. Így lettem én Bredstedtben alnémet szülők által irodalmi németre tanítva, majd a fríz nyelvet csak olyan 19-20 éves létemre fedeztem fel magamnak. Eleinte erős fenntartásaim voltak ezzel az archaikus nyelvvel szemben, majd amikor a helyi lap főszerkesztője lettem, az érdeklődésem is fokozódott. Elkezdtem fríz kurzusokra járni, a Kieli Egyetemen egyebek mellett fríz filológiai tanulmányokat is folytattam. Így jutottam én el kerülőúton a fríz nyelvhez.

– *Voltak más rokonai, akik még beszéltek frízül?*

– Nem igazán, csak igen távoli rokonok. A többiek már mind az alnémet dialektust beszélték. Mikor Niebüll városába jártam iskolába, az enyém volt az egyetlen osztály, ahol még frízül beszéltek. Akkoriban lenézték ezt a nyelvet, Föhr szigeten magas társadalmi presztízsnak örvendett, de a kontinentális részen kevésbé. A gazdag parasztok a szárazföldi területeken már nem beszéltek frízül, hanem az alnémet dialektust vagy később az irodalmi németet. Mindez oda vezetett, hogy a fríz nyelv a szegénység bélyegévé vált. Az emberek azt mondták megvetően: „napszámosnyelv”. Ezt a niebüllői iskolában én is észrevettem, amikor diáktársaim frízül beszéltek, kikacagták őket. A nyelv megítélése csak később, az 1970-es években kezdett fokozatosan változni a szárazföldi területeken. A fríz megismerésén keresztül aztán újságszerkesztőként valami egészen rendkívüli világba nyertem betekintést, ami teljesen magával ragadott, s ez a fajta lelkesedésem máig nem lankad. Az is világossá vált számomra, hogy a nyelv elsajátításával hozzájárulok ahhoz, hogy minél több beszédhelyzetben a frízet használjuk, ez igenis lehetséges a mai napig.

– *A fríz nép végül nem vált nemzetté. Az ún. fríz mozgalom témájával mint történész mélyrehatóan foglalkozott. Hogyan látja, milyen okok vezettek ahhoz, hogy a frízek végül nem léptek a nemzetté válás útjára?*

– Valóban a fríz mozgalom a doktori disszertációm egyik alaptémája volt. Először is látni kell, hogy a frízek már a legelején egy meglehetősen kis lélekszámú népesség volt. Vannak a Hollandiában élő nyugati frízek, a mai Alsó-Szászország tartományban a keleti frízek, és Schleswig-Holstein tartományban az északi frízek. Számolnunk kell egy több mint ezer éve fennálló széttagoaltsággal. Nyugat-, Kelet- és Észak-Frízföld lakossága nem ápoltak szoros kapcsolatot egymással, meglehetősen elkülönülve fejlődtek. Észak-Frízföldnek több mint 30 ezer fríz ajkú lakosa valószínűleg soha nem is volt. Ebből nemzetet formálni elég valószínűtlen. Ehhez még hozzájön, hogy nincs egy egységesített, közös nyelvünk, hanem különböző dialektusaink vannak. A nyelvjárás csoportok, úgy mint a szigeti és szárazföldi dialektusok, természetesen az identitásra is kihatással voltak. Egyfajta összfríz identitás inkább kivételnek számított, ehelyett a frízek saját szigeteikkel azonosultak.

– *Hogyan írná le azt a helyzetet, ha ma egy Helgolandról és egy Föhr szigetről származó fríz összetalálkozik?*

– Azt gondolom, ha egy főhri és egy helgolandi találkozik, akkor hangsúlyos-sá válik, hogy mindketten fríz szigetlakók. Számos olyan dolog van, ami összeköti őket, az Északi-tenger mint meghatározó környezet, a fríz nyelv, amiből a környezetük nagyrészt semmit nem ért. Attól is függ, mennyire tudatosan használják a saját nyelvjárásukat. Ha mindketten frízül beszélnek, egyes kifejezéseknél értelmezési problémákba ütköznek, de egészében véve megértik egymást. Létezik az az előítélet, ha az Észak-Frízföld különböző tájegységeiből származók a saját dialektusukat használják, nem fogják megérteni egymást fríz nyelven. Ez ellen mindig is határozottan felléptem mint a bredstedti Nordfriisk Instituut igazgatója. De igen, ezt meg kell próbálnunk! A saját rendezvényeinken meg kell próbálnunk, hogy mindenki a saját fríz dialektusát használja, és kölcsönösen meg fogjuk érteni egymást.

Ha még a nemzetté válás kérdésére visszatérünk, fontos kiemelni, miért nem fejlődhetett ki egy közös fríz identitás. Az a terület, ahol a frízek élnek, mindig is egyfajta konfliktuszóna volt németek és dánok között. Észak-Frízföld egészen 1864-ig Dániához tartozott, majd Poroszország és a Német Birodalom része lett. A kormány sohasem ismerte el, de főleg nem támogatta a fríz identitást. A kormány nem akarta hagyni, hogy ezen a határ menti vidéken az emberek valahogy mégis Dánia mellett döntsenek: „mi azt akarjuk, hogy németek legyenek.” Aztán nem is tettek semmit azért, hogy a fríz nyelvet támogassák, sőt arra törekedtek, hogy a frízeket beolvasszák. A frízek nemzeti kisebbségként történő elismerése csak igen későn, 1998-ban történt meg. Maguk a frízek között is komoly ellentétek feszültek. Egyesek már erősen német érzelműek voltak, míg mások azt mondták: „nem, mi nem vagyunk németek, mi egy saját nép vagyunk, akik a dán kisebbséggel dolgoztunk együtt.” Mindezek a belső viták hozzájárultak ahhoz, hogy a frízek végül nem váltak nemzetté. A történelem során csak néhányan voltak, akik ezt megkísérelték. Az egyik közülük a forradalmár Harro Harring volt, aki az 1848-as forradalom idején egy önálló fríz köztársaságért küzdött. A frízek azonban nem tudtak ezzel mit kezdeni. Egy önálló nemzetállam alapítása valójában igen távol állt tőlük. A nacionalizmusnak azonban számos negatív következménye is van, ezt nemcsak kritizálni kell, hogy a frízek nem tudtak mit kezdeni a nemzeti eszmével.

– *A frízek nyelvi helyzetét tárgyalva, nem feledkezhetünk meg a második világháború után kitelepített németek millióiról. 1944 és 1947 között Mecklenburg-Vorpommern után Schleswig-Holstein volt az a tartomány, ahová a legtöbb, ott honából elűzött németet telepítettek be. Egyedül a Német Birodalom keleti területeiről 11 millió menekült érkezett az országba. Az erdélyi szászok és bánáti svábok egy kisebb része is ekkor települt át. Az újonnan érkezettek integrációja nem volt problémamentes, ugyanakkor kétségtelenül hozzájárult a fríz nyelv visszaszorulásához. Hogyan írná le ezt az időszakot?*

– Egyes falvakban valóban minden második ember a birodalom keleti területeiről érkezett menekült volt. A vidéki településeken komoly konfliktusokat generált a bevándorlók és a helyiek között. El lehet képzelni, mikor az emberek a konyháikat és fürdőszobáikat kellett megosszák az idegenekkel. A menekültek száma már olyan nagy volt, hogy a kis lélekszámú fríz nyelvközösség nem tudta integrálni őket. Ez sok egyéb tényező mellett a nyelv visszaszorulásához vezetett. De arra is vannak példák, amikor frízek és nem frízek kötöttek házasságot, s a családon belüli használt nyelv mégis a fríz maradt. Ez Föhr szigeten viszonylag gyakran megtörtént, mivel a nyelvnek itt még erősebb pozíciója van.

A jelenből visszatekintve gyakran harmonikusnak ábrázolják, de feszültségekkel teli idők voltak, ezt ki kell mondani.

– *Az egykori nemzetiszocialista rezsimnek erős támogatottsága volt a frízek körében. Hogyan látja, ez befolyásolhatta-e negatívan a későbbi önrendelkezésért folytatott küzdelmet?*

– A Nemzetiszocialista Német Munkáspártnak (NSDAP) – bár egészen különböző okoknál fogva – a frízek körében valóban hatalmas támogatottsága volt. A tartományban az emberek 2/3-a vagy 3/4-e az NSDAP-re szavazott. Ez egyrészt olyan általános okokkal függött össze, ami az egész német társadalmat érintette. Az 1930-as években a nagy gazdasági világválság szerepet játszott abban, hogy az emberek elveszítették a demokráciába vetett bizalmukat. A náciak kidolgozták ezt az őrült árja fajelméletet, a frízeket pedig mint ősgermánokat adták el, és emelték a magasba. Néhányan közülük aztán hízelegtek, hogy ilyen nagyszerűeknek mutatták be őket. Hogy milyen következményei voltak ennek? A nemzetiszocializmussal való szembenézés a frízeknél meglehetősen későn ment végbe, és semmi esetre sem következetesen. Egyrészt a náciak piederstálra emelték őket mint ősgermán népet, másrészt a fríz nyelvért nem tettek semmit, sőt épp ellenkezőleg. A náciak a frízeket mint különálló népet sohasem ismerték el. Később a frízek közül is sokan elismerték, hogy ezek a dolgok mégsem voltak összeegyeztethetők. Összességében nem gondolom, hogy a frízek körében annyira más magatartásminták lettek volna, mint a német társadalom egészében.

– *A második világhátság tragédiáit követően a német társadalom figyelmének homlokterébe egyre inkább az általános emberi, semmint a kulturálisan sajátos jegyek, vonások kerültek. Az egyenlő emberi jogok nyilatkozata, a popperi nyílt társadalom gondolatának a hatása, az ún. „Willkommenskultur” mind ebbe az irányba mutatnak. Mennyire összeegyeztethető a kisebbségi lét szükségszerűen lokális és az utóbbi időszak globális perspektívája? Hogyan látja ebben megközeletésben a fríz közösségek jelenlegi helyzetét?*

– Az én meglátásom szerint mindkét dolog együvé tartozik. Ha egy kisebbség azon fáradozna, hogy bezárkózzon, az mindenképp hanyatláshoz vezetne. A kisebbségi lét sohasem jelentheti azt, hogy lemondunk a nyílt társadalomról, a világhoz való odafordulásról, és bezárkózunk a saját kultúránkba. Ez egyáltalán nem működik. Azt gondolom, hogy ezt nem is akarná senki Észak-Frízföldön. Úgy vélem, hogy a tengeri hajózás, és más külső hatások a nyitottságnak egy sajátos tradícióját alakították ki Észak-Frízföldön. Az emberek mindig nagyon erősen kötődtek a saját kis régióikhoz, ugyanakkor megvolt ez a fajta nyitottság az új, az idegen irányába. Ez a fajta nyitottság a fríz történelemből mindig visszatükröződött. A frízek mindig kinn voltak a tengeren, majd új emberekkel és új hatásokkal tértek vissza. Ez a fajta bezárkózás soha nem is jellemezte a térséget.

– *A kultúra megőrzésében az anyanyelvi intézményrendszer mégis alapvető fontosságú. Az erdélyi magyar szórványközösségekben gyakran az egyház jelenti a nyelv utolsó bástyáját. Hogyan van ez Észak-Frízföldön? Hogyan látja a frízek mint nyelvközösség jövőjét?*

– Itt bizonyára teljesen másképp van, mint Erdélyben, ugyanis az egyház sohasem volt fríz nyelvű. Az egyház hivatalos nyelve a német volt, s a templomban gyakorlatilag mai napig nem zajlik semmi frízül. Az egyház egy teljes egészében német intézményrendszer. A probléma épp az volt korábban is, hogy az egyház az iskolai oktatást is erősen befolyásolta, a kettő szorosan összetartozott. Ebből kifolyólag Észak-Frízföldön az oktatás nyelve is a német lett. Fríz részről

mindig újabb és újabb próbálkozások történtek, hogy több anyanyelven oktatott tantárgy kerüljön be az iskolai rendszerbe. Az 1980–1990-es évekre történt néhány előrelépés, aztán ismét erősen visszaesett. A kitűzött célokkal egyáltalán nem állunk jól, állandó küzdelmet jelent, hogy az anyanyelvű oktatást egyáltalán fenntartsuk. A fríz nyelvnek egy rendkívül gyenge pozíciója van, sokkal gyengébb, mint a legtöbb európai kisebbségnek. Egy ilyen jóléti államnak, mint Németország, ez egy szegénységi bizonyítvány. Ugyancsak lényeges terület lenne a média, a rádió és tévéadások. Az Északnémet Rádió és Televíziónál (Norddeutscher Rundfunk) hetente három perc északi fríz nyelven sugárzott adásunk van, ez egyszerűen neveltséges. Számos európai kisebbségnek saját rádióállomásaik vannak, a németországi szorbok a közszolgálati adóknál naponta több órát sugároznak szorb nyelven. A jelenség komoly aggodalommal tölt el. Hogyan is kellene túléljen egy nyelv ilyen csekély támogatással az oktatásban és a médiában?! Azt sohasem fogjuk már elérni, hogy teljes falvak frízül beszéljenek, ez dél-libábkergetés, egy utópia lenne. De hogy az iskolában bizonyos tárgyakat fríz nyelven oktassanak, hogy a rádióban a saját nyelvünket hallhassuk, ezeket meg kell őrizni. A fríz nyelv bár jogilag szabadon választható tantárgy, a Regionális vagy kisebbségi nyelvek chartáját beépítették a tartományi jogrendbe, a törvény előtti egyenlőség biztosított, anyagi támogatása mégis komoly kívánnivalót hagy maga után. Ennél tulajdonképpen sokkal többet kellene tenni, ez semmiképp sem dicsőség az országnak.

Kérdezett Győri Tamás

